

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette: Fedinec Csilla

REGIO Könyvek

MTA TK Kisebbségkutató Intézet

mta**tk**ki |

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette:
FEDINEC CSILLA

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2014

Szerkesztette:
FEDINEC Csilla

Lektorálta:
HORNYÁK Árpád és SZARKA László
(MTA BTK Történettudományi Intézet)

A projekt és a kötet megvalósulását támogatta:

Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért
Nyíregyházi Főiskola Kelet- és Közép-európai Kutatóközpontja

Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózat

EUROPEAN NETWORK
REMEMBRANCE AND SOLIDARITY

MTA BTK Történettudományi Intézet

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Pro Renovanda Cultura Hungariae Program
„Dunatáji népek kutatása”

Balassi
Intézet

Terra Recognita Alapítvány

A borító a „Honvédeink birtokba vették Kárpátalját” című 1939/788. számú magyar világhíradó felhasználásával készült, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet engedélyével.

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

© Szerzők, 2014
© Szerkesztés, 2014
© Fordítás, 2014
© Térképek, 2014

ISBN 978-80-8101-848-0

TARTALOM

„Kívánt emlékezet” (FEDINEC Csilla)	7
---	---

Revízió és autonómia

ZEIDLER Miklós A magyar revizionizmus és Kárpátalja	23
--	----

Jan RYCHLÍK Határrezsim Kárpátalján 1919–1939 között	37
---	----

Peter ŠVORC A kárpátaljai autonómia kérdése és a régió Magyarországhoz csatolása	46
--	----

VASAS Géza Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben ..	71
---	----

„Hazafiak” és „hazaárulók”

B. STENGE Csaba Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben	91
---	----

Olekszandr PAHIRJA Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig: a Kárpáti Szics	117
--	-----

Michal SCHVARC és Martin PEKÁR Szlovákia keleti határának kérdése 1938–1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában	155
---	-----

JANEK István A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti történetírásokban	173
--	-----

Nagypolitika és kismemzeti érdekek

Dariusz DAŹBROWSKI és Piotr CICHORACKI
Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból.....195

Ottmar TRAȘCĂ és Cornel GRAD
Kárpátalja kérdése a román dokumentumok tükrében, 1938–1939... 210

Olekszandr BOGIV
A kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra
1938–1939-ben245

Peter PASTOR
Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945 261

Identitás és politika

Roman OFICINSZKIJ
A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna
történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei285

Michael MOSER
Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai
vagy nyelvészeti kérdés?.....296

CSERNICSKÓ István
Volosin nyelvi nézetei (nyelv)politikai kontextusban308

FEDINEC Csilla
„...önbizalmat jelentene...” Kárpátalja a revíziós időszak
magyar politikai retorikájában335

Térképek (SEBŐK László).....353

A kötet szerzői365

Névmutató.....367

Volosin nyelvi nézetei (nyelv)politikai kontextusban

CSERNICSKÓ ISTVÁN

A kárpátaljai szlávok identitásának formálásában, Kárpáti Ukrajna létrejöttében kiemelkedő érdemeket szerző Avgusztin Volosin (1874–1945) politikai és pedagógiai munkásságával kutatók sora foglalkozott, foglalkozik. A ma Kárpátaljaként ismert régió 20. századi történetében jelentős szerepet játszó görög katolikus pap politikai és pedagógiai eszméivel szoros összefüggésben állnak nyelvi nézetei, ám ezekre jelentőségüknél jóval kisebb figyelmet fordítanak a szakemberek. A helyi keleti szláv népesség nyelvéről vallott felfogásának, nyelvészeti munkásságának bemutatása egyrészt segít értelmezni és árnyalni Volosin politikusi magatartását, másrészt nyelvszemlélete változásának, formálódásának jellemzése révén képet kaphatunk a múlt század első felének nyelvi viszonyairól, a vidék lakosságának többségét alkotó etnikum nyelvi és nemzeti(ségi) azonosságtudatának alakulásáról, a nyelvi kérdés politikai vonatkozásairól. Ha Volosin nyelvi nézeteit szélesebb nyelvpolitikai kontextusban értelmezzük, akkor talán a régióban nagy hagyományokkal rendelkező nyelvi polémiában is könnyebben igazodhatunk el.

*

Hosszú ideig a nemzeti nyelv és annak kodifikált változata nem volt kiemelt identitásjelző elem. Ezen időszakban természetes volt egy nagy presztízsű és hatalmas kulturális értéket képviselő *lingua franca* használata az államigazgatásban, az egyházi életben és a kultúra, a tudomány területén. Hosszú ideig ilyen nemzetek fölötti közvetítő nyelv volt Európa nagy részén a latin. Amint azonban a 18. század végén, a 19. század elején a nyelv a nemzeti identitás egyik legfontosabb szimbólumává vált, előtérbe kerültek a helyi nemzeti nyelvek és az ezekre a nyelvekre épülő nemzeti identitások. Amikor ezek az Európa jelentős részét érintő változások elérték Magyarországot, ennek a több évtizedes folyamatnak a keretében a korábban kiemelt szerepet játszó latint és a Bécs által a klasszikus holt nyelv helyére bevezetni kívánt németet

fokozatosan a magyar váltotta a társadalmi élet szinte minden olyan területén, mely az állam közvetlen befolyása alatt állt (például az államigazgatásban és az oktatásban).

Ekkoriban az északkelet-magyarországi keleti szláv népesség még egy nemzethez, néphez nem köthető *lingua francát*, az egyházi szláv nyelvváltozatot, illetve ennek regionális elemekkel vegyített helyi változatát használta irodalmi nyelvi funkciókban. Amikor aztán – a Magyarország államszervező nemzetéhez és nagyobb nemzetiségeihez (románok, szerbek, szlovákok) képest több évtizedes késéssel – a 19. század derekán, végén az északkeleti végekre is elért a nemzeti ébredés, ezzel párhuzamosan a ruszinok körében is egyre nagyobb erővel jelentkezett a saját nyelv használata iránti igény.¹ Az ekkorra már világossá vált, hogy az archaikus és szakrális egyházi szláv nyelvváltozatot a kor igényeinek megfelelő irodalmi (vagy ahogyan mi, nyelvészek ezt nevezni szoktuk: sztenderd/standard) nyelvváltozattal kell felváltani. Ám a Magyarország északkeleti csücskében élő keleti szlávok körében egyidejűleg három nyelv/nyelvváltozat vetélkedett a sztenderd funkcióért: 1) a (nagy)oroszos, 2) a helyi változatokhoz az orosznál jóval közelebb álló ukrán, illetve 3) a helyi nyelvjárásokra alapozva létrehozni kívánt ruszin.²

¹ A korabeli Északkelet-Magyarországon élő szlávok nemzeti tudatra ébredésében szerepe volt annak, hogy a régió szláv lakossága közvetlenül találkozhatott a vidéken 1849-ben átvonuló cári orosz hadsereggel. A helyi értelmiségnek az orosz tisztikarral való találkozásának kulturális és nyelvi hatásáról lásd pl.: Феєрчакъ Пєтръ: *Очеркъ литературнаго движенія угорскихъ русскихъ*. Одесса, 1888. 24. o.; Щеголевъ Сергѣй: *Украинское движеніе, какъ современній этапъ южнорусскаго сепаратизма*. Кієвъ, 1912. 551. o.; Левенець Юрій та інші: *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Кієвъ, 2008. 122–150. o.; Мозер Міхаель: Чи намагався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? *Україна модерна* 13 (2008) 222–235. o. Plišková úgy véli, ettől az időszaktól tarthatjuk számon az északkelet-magyarországi ruszinok körében a ruszin, illetve (nagy)oroszos nyelvi irányzat vetélkedését. Lásd Плішкова Анна: *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів, 2008. 20. o. Volosin így ír erről: „ahogy 1849-ben a moszkvai fegyverek Magyarországra léptek, [a régió szlávjainak] annyira imponált az erejük, hogy az urak nem láttak Moszkovcsinán kívül más orosz világot. Nagyoroszos mintá alapján kezdtek írni, igyekeztek ezen az idegen, nélkülünk kidolgozott távoli nyelven írni, és teljesen elfeledkeztek ősünk régi példáját követni”. Lásd Волошин Августин: *О письменном язичѣ Підкарпатських русинів*. Ужгород, 1921.

² Erről lásd pl. Капраль Михаил: *Русский язык в Подкарпатье (1938–1944)*. *Studia Russica XX* (2003) 176–182. o.; уő: Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia VIII* (2008) 178–195. o.; Плішкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 37. o.; Csernicskó István – Fedinec Csilla: Csehszlovákia nyelvváltozati törekvései (1918–1939). In: *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika*,

Bonkáló Sándor máramarosi származású szlavista nyelvész így jellemezte a korabeli Kárpátalja nyelvi helyzetét: „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot”.³

A különböző nyelvi irányzatok hívei nem szűnő vitákat folytattak egymással. A látszólag filológiai probléma (milyen legyen a helyi szlávok irodalmi nyelve?) ugyanis sokkal nagyobb jelentőségű. A ruszinok irodalmi nyelvvel kapcsolatos kérdéskör megoldására tett lépések egyben olyan politikai döntésként is értelmezhetők, melyek meghatározóak az adott közösség identitásának alakulására is. Ha figyelembe vesszük Garvinnak a sztenderd elkülönítő funkciójáról írott szavait, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az ukránok és/vagy ruszinok irodalmi nyelve, illetve az önálló ukrán és/vagy ruszin nyelv létezésének kérdésköre miért lényeges (nyelv)politikai kérdés. Garvin a következőket írja a sztenderd nyelvváltozat elkülönítő funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. [...] A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez.”⁴

*

A ruszofil elmélet szerint az egységes orosz nyelvnek három nagy változata van: az északkeleti (nagyorosz), a déli (kisorosz) és a nyugati (belarusz).⁵ A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak.

kultúra. Budapest, 2010. 579–584. o.; uő: Мовно-політичні устремління Чехословаччини (1918–1939 роки). In: *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород, 2010. 655–660. o.; Csernicskó István: Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944). In: *Kárpátalja 1919–2009* (2010) i. m. 589–593. o.; uő: Мовна політика в часи територіальної ревізії (1938–1944). In: *Закарпаття 1919–2009 років* (2010) i. m. 665–668. o.

³ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 62. o.

⁴ Paul Garvin: A nyelvi sztenderdzizáció. In: *Nyelvi tervezés*. Budapest, 1998. 95–96. o.

⁵ Alekszej Gerovszkij négy nyelvváltozatot különít el: a) északi nagyorosz (северно-великорусское наречие); b) déli nagyorosz (южно-великорусское наречие); c) fehérorosz (белорусское наречие); d) dél-orosz vagy kisorosz

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (fergusoni) diglossziának nevezett helyzetet az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache).⁶ A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközeként a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak a (nagy) orosz nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német és a francia nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak.⁷ „Elismerve a közös orosz irodalmi nyelvet és igényelve annak bevezetését az iskolákban, a hivatalokban, mi nem akarjuk elvetni a népi nyelvet. Ám mi ezt a nyelvjárást fokozatosan meg akarjuk tisztítani a magyarizmusoktól, gazdagítani és gyarapítani, de nem kitalációkkal és más provincializmusokkal, melyeknek nálunk semmi értelme. A nyelvi kérdést a nyugat-európai kultúrnépek példája alapján akarjuk rendezni, nem másként. Nem árt a francia irodalmi nyelv a provanszálnak, nem fog megártani az orosz irodalmi nyelv nekünk sem” – fogalmaz például Igor Husznai.⁸ A nagyorosz nyelvi irány a pánszláv identitást, az orosz kulturális orientációt jelentette.

Az ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok északkeleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot főként a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták. Az irányzat hívei adottnak tekintették a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem csupán nyelvi, hanem etnikai és kulturális azonosságát is. Ez az irány

(южно-русское или малорусское наречие). Lásd: Геровский Алексей: *Борьба чешского правительства с русским языком*, 1938.

⁶ Ferguson, Charles A.: Diglossia. *Word* XV (1959) 325–340. o.; uő: Diglossia. In: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 1975. 291–317. o.; Trudgill, Peter: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, 2003. 38–39. o.

⁷ Erről lásd pl. Гусьнай Игорь: *Языковый вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевѣ, 1921. 19. o.

⁸ Uo. 27. o.

egy az oroszról elkülönülő, a 19. század derekán még a Kárpátok gerincének túloldalán is csupán kialakulóban, erősödőben lévő új nemzeti és nyelvi irányzat volt.

A ruszofil irányzat előnnyel indult, hiszen az orosz ekkor már kodifikált, nagy tekintélyű, magas kulturális értéket hordozó nyelv volt. Ezzel szemben az ukrán nyelvnek a 20. század első harmadában több, egymástól többé-kevésbé eltérő irodalmi normája és helyesírása volt. Ezért a ruszin irányzathoz hasonlóan az ukranofileknek is szembe kellett nézniük bizonyos kodifikációs problémákkal.⁹ „Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az »ukrán–kisorosz« nyelv és helyesírás mindmáig nem szilárdult meg és nem egységes. [...] A szeparatistáknak most legalább háromféle helyesírásuk van, mégpedig: a ruszin–ukrán Podkarpatszka Ruszban, a galíciai–ukrán Galíciában és a kisorosz–ukrán Dél-Oroszországban. Hogy közülük melyik a legjobb, maguk a szeparatisták sem tudják” – írta Husznai.¹⁰

Az egységes ukrán sztenderd kialakulását nagyban megnehezítette, hogy az ukrán nyelvterület a második világháború végéig megosztott volt, politikailag több állam területéhez tartozott. Más lehetőségek voltak a sztenderdizációra, a kodifikációra, a helyesírás egységesítésére az 1918-ig a Habsburg Birodalomhoz, majd Lengyelországhoz tartozó Galíciában és Bukovinában, az első világháború végéig Magyarország, aztán Csehszlovákia részét képező mai Kárpátalján, vagy a korábban a cári Oroszország, végül a Szovjetunió fennhatósága alatt álló közép- és kelet-ukrajnai régiókban.¹¹

Az ukrán orientáció ilyen jellegű problémáira utal, hogy a mai Kárpátaljának nevezett régióban a vizsgált időszakban többféle ukrán helyesírást használtak: a legelterjedtebb az etimologikus és a fonetikus ortográfia volt.¹² A kárpátaljai és hágókon túli ukránok helyesírásban is megnyilvánuló nyelvi egységének azonban az ukrán irányzat hívei kiemelt jelentőséget tulajdonítottak.¹³

⁹ Lásd Капраль: Русский язык... (2003) i. m. 176. o.

¹⁰ Гусьнай: Языковий вопрос... (1921) i. m. 30. o.

¹¹ Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet: Az ukrán nyelvművelés. In: *Európai nyelvművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2008. 370. o.; uők: Ukrán. In: *Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2009. 253. o.

¹² Erről lásd pl. Венжинович Наталія – Кондор Михайло: Мовна ситуація на Закарпатті у 20–30-х роках ХХ століття. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 75–76. o.

¹³ Erről lásd pl. Волошин: О письменном язиць... (1921) i. m.; uő: Оборона кирилики. Як оборонялися підкарп[атські] русини проти останнього атаку

Az ukrán identitás és nyelvi irányzat ekkor még azért sem válhatott hangsúlyossá, mert a Kárpátok túloldalán élő szláv közösség körében is csak a 19. század utolsó éveiben vált fokozatosan dominánssá az „ukrán” [український] etnonima használata a korábbi „ruszin” [русин, руський], illetve „kisorosz” [малорос] helyett. Egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy színönimaként használták.¹⁴ Yekelchuk szerint az ukrán identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a kisorosz, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a ruszin azonosság-tudat alternatívájaként jelent meg, ám csak később vált dominánssá.¹⁵ Mihajlo Hruszevszkij¹⁶ szerint az ukrán („український”) néprév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos a *руський* [ruszin] etnonima.¹⁷ Volosin például 1921-ben kiadott művében „a ruszinok legnagyobb köl-

мадяризації перед переворотом? Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. XII. (1936). Ужгород, 1937. 85–117. o.і

- ¹⁴ Erre utal például több olyan nyelvtan címe is, melyekben együtt, rokon értelműként fordul elő a *rutén* és *kisorosz*. Lásd például: Józef Lewicki: *Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien*. Przemysl, 1834. Lásd még: Нагорна Лариса: *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ, 2008. 154–155. o.
- ¹⁵ Serhy Yekelchuk: *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York, 2007; Екельчик Сергей: *История Украины. Становление современной нации*. Киев, 2010. 64, 94–95. o.
- ¹⁶ Грушевський Михайло: *Історія України-Руси*. Том 1. Київ, 1913. (3-є видання). Lásd még: Шевельов Юрій: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ, 1987. 51. o.; Чучка Павло: *Питання літературної мови в Карпатській Україні*. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 30–38. o.
- ¹⁷ Ennek egyik példája, hogy az ungvári Proszvita által kiadott egyik szótár címében még 1928-ban is a *ruszin* szerepel. Lásd: *Magyar–ruszin szótár: Малярсько-руський словарь*. Ungvár, 1928. A szótár címében a *ruszin* szót „kisorosz”, azaz ukrán értelemben használják a szerkesztők. Ez egyértelműen kiderül például a szótárhoz írott előszóból: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvtudomány teljes mértékben igazolta. Csopej László 1883-ban kiadott és a m. kir. akadémia által jutalmazott szótárában erről bőven értekezik és hivatkozással a legjelesebb filologusokra (Miklosics, Oszadsza, Ogonoszkij, A. Scleicher, Lavrovskij stb.) konstatálja, hogy »a ruszin nyelv önálló nyelv és nem lehet a nagyorosz nyelv dialektusának tekinteni». Egy 1904-ben a galíciai Lembergben megjelentetett helyesírási szabályzat és szótár címe sem az *ukrán*, hanem a *ruszin* szót jeleníti meg: *Руска правопис зі словарем*. Львів, Наукове товариство ім. Шевченка, 1904.

tőjének”, „orosz Petőfinek” nevezte azt a Tarasz Sevcsenkót,¹⁸ akit ma az ukrán irodalmi nyelv megalapozójának tekintenek.¹⁹

A nemzeti önazonosság fokozatos átalakulása együtt járt a nemzeti nyelv „ukrán nyelv”-ként [українська мова] való emlegetésével, amely a korábbi *ruszin nyelv* [руська мова], *kisorosz nyelv* [малороська мова] megnevezést váltotta fel. Korábban – de ez a 19. század végén is megfigyelhető – a Kárpátok mindkét oldalán *ruszin nyelvként* [руська мова] – vagy Dél-Oroszországban *kisorosz nyelvként* [малороська мова] – emlegették saját nyelvváltozataikat a helyi szlávok. A Magyarországhoz tartozó területeken ez a szóhasználat tovább maradt fenn, mint a galíciai, bukovinai oldalon (egészen a 20. század közepéig). A 19. század kezdetétől, derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a Kárpát-medence peremén élő keleti szlávoknak az oroszoktól, illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identitásra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus.²⁰ A *ruszin* terminus magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népességet és nyelvüket.²¹

A Magyarország északkeleti perifériáján élő keleti szláv népesség nyelvvel kapcsolatos magyar nyelvtudományi álláspont tehát ekkor az volt, hogy ezek a nyelvváltozatok bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak önálló, azoktól különböző nyelvet. Ám a 20. század elején „a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya [...] nincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az »orosz« elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorsz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti” – írja Bonkáló.²²

¹⁸ „Найбільший поет русинов, руський Петевфі” – írta. Lásd: Волошин: О письменном язицѣ... (1921) i. m.

¹⁹ Мозер Міхаель: *Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки*. Львів, 2012.

²⁰ Lásd pl. Pavlovskij klasszikus nyelvtanát. Павловский А. П.: *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями*. Санктпетербургъ, 1818.

²¹ Erről bővebben lásd pl.: Yekelchuk: *Ukraine...* (2007) i. m.; Екельчик: *История Украины...* (2010) i. m.

²² Bonkáló Sándor: Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V (1915) 81. o.

Ehhez hasonló véleményen volt 1883-ban kiadott ruszín–magyar szótárában Csopey László is. A szótár szerkesztője élesen megkülönbözteti egymástól az *orosz* (российский) és a *rutén* (руський) nyelvet, s egyértelműen amellet foglal állást, hogy „A rutén önálló nyelv, és nem az orosznak tájszólása”.²³ A szótárhoz írott előszavából az is kiderül, hogy Csopey – akárcsak korábban Luts kay²⁴ vagy Duchnovics²⁵ – nem tett jelentős különbséget a Kárpátok magyarországi, illetve galíciai oldalán beszélt rutén nyelv között.²⁶

A 19. század végén Csopey mellett mások is amellet érveltek, hogy a magyarországi ruszinok nyelve azonos a Kárpátok túloldalán élő testvéreikével. A *Kelet* című folyóirat főszerkesztője, Jurij Zsatkovics a lap 1897. április 15-i számában fejtette ki azon álláspontját, hogy a ruszinság a kisorosz nép része, s ennél fogva irodalmi nyelvként a galíciaiak kisorosz nyelvét kellene használniuk.²⁷ Szvincickij közöl egy Ivan Berezsanyin (Ivan Fogarassy álneve) által Ivan Orlaynak írott levelet, melyben a mai Kárpátalján élő Fogarassy többek között arról ír, hogy a kárpát- vagy magyar-oroszok kisorosz eredetűek, s nyelvjárásuk az egyházi szlávtól, a nagyorosztól és a kisorosztól is különbözik az erős nyelvi kontaktusok következményeként, ám ez nem

²³ Чопей Ласло: *Русько мадярський словарь*. Budapest, 1883. X. o.

²⁴ Lásd: Andrii Danylenko: Мухайло Луцькай – A Dissident Forerunner of Literary Rusyn? *The Slavonic and East European Review* Vol. 87, 2009/2. 201–226. o.

²⁵ Erről lásd: Мозер Міхаель: Чи намагався Олександр Духнович... (2008) i. m.

²⁶ A túloldalon élők is úgy tekintettek a Magyarországon élő ruszinokra, mint akik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint ők. Az 1833–1837 között Galiciában *Руська трійця* néven működő irodalmi csoportosulás tagjai közül Jakiv Golovackij az 1839 nyarán a mai Kárpátalja területén tett utazásáról készült beszámolójában írta: „a lakosság a Beszkidék mindkét oldalán ukrán, úgymond a verhovinaiak folytatása; számos sajátossága van az öltözködésben, még több a nyelvben.” Idézi Задорожний Володимир: Головацький про мовну ситуацію на Закарпатті у I пол. XIX ст. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 169. o. A bukovinai ruszofil Kupcsanko pedig így ír 1897-ben Bécsben kiadott kötetében: „A magyar-orosz nép nyelvjárása (nyelve) [говорь (язык) угоро-русского народа] egészen azonos a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárással (nyelvvél) [подобный до галичского и буковинского русского говора (языка)]. De amint a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárásban is vannak sajátos galíciai-orosz vagy bukovinai-orosz és egyáltalán nem orosz, hanem lengyel, német, román, török és más szavak, a magyar-orosz nép nyelvjárásában is akad sok sajátágosan magyar-orosz és egyáltalán nem orosz, hanem szlovák, lengyel, magyar, német és más szó.” Купчанко Григорій: *Угорська Русь и ея русски жители*. Вѣдень, 1897. 47. o. Lásd még pl. Драгоманов Михайло: *Галицько-руське письменство*. Львів, 1876. stb.

²⁷ Плішкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 29. o.

jelenti azt, hogy külön nyelvről van szó.²⁸ A *Budapesti Szemle* 1913. évi évfolyamában *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok* címmel megjelent írásában Sztripszky Hiador is úgy foglal állást, hogy „rutén, kisorosz, rusznák és ukrainai egy és ugyanazon népnek négyféle neve”²⁹, s leszögezi: a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem (nagy)oroszkok, hanem külön népet alkotnak: a kisoroszt vagy rutént.³⁰

A ruszin irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilok elsősorban a munkácsi görög katolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Az önálló ruszin nép elméletének háttérében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi háttérük és legitimációjuk nem volt. Bár az 1935. október 6-án induló „Недѣля” [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként 1939 után, Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét. A ruszin irányzat egyértelműen a helyi nyelvi normára építve akart irodalmi nyelvváltozatot kidolgozni.

Az ukrán és a ruszin irányzatban közös, hogy a pánszláv gondolat helyett egy elkülönülő nemzettudatot preferált, melynek egyik kiemelt szimbó-

²⁸ Свѣнцицкій Иван: *Матеріалы по исторіи Карпатской Руси. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половине XIX века.* Львовъ, 1905. 46–56. o.

²⁹ Sztripszky Hiador: *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok.* *Budapesti Szemle* CLIII (1913) 278. o.

³⁰ Lásd még: „A régi magyarorosz, kisorosz, ruszin, rutén név ugyanazt a népet jelöli.” Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok).* Második, bővített kiadás. Basel–Budapest, 1940/1996. 58. o.

lumává vált a saját irodalmi nyelvváltozat kodifikálása. Az ukrán irányzat nemzet- és nyelvteremtő törekvései kísérteties párhuzamot alkotnak a mai Ukrajna helyzetével. Juliane Besters-Dilger elemzése³¹ szerint az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nemzeti elitje a közös nyelvre alapozva szeretne nemzetállamot építeni. A hasonló európai példák (mint például az egységes Olaszország létrejötte a 19. században) azonban arra figyelmeztetnek, hogy a nyelv akkor kerül kiemelt szerepbe a nemzetépítési folyamatban, amikor a nemzetté válás egyéb összetevői hiányoznak. Ukrajna esetében pedig nem lehet szó régóta egységes és jól körülhatárolható területről, együtt megélt történelmi múlttól, közös kultúrától, vallásról vagy hosszú ideig fennállt államiságról. Mindez persze nem teszi eleve lehetetlenné a nemzetépítést, ám magyarázattal szolgál arra, miért éppen az ukrán nyelvet választották a nemzet kovászává a 19–20. század fordulóján éppúgy, mint a 20. század végén, a 21. század elején.

A ruszin orientáció hívei számára – az ukranofil mozgalomhoz hasonlóan – a magyarországi más szláv közösségek, a szerbek és szlovákok nemzeti és nyelvi mozgalmi jelentettek példát.³² Mind az ukrán, mind a ruszin mozgalom a pánszláv eszmékkel szemben próbált egy elkülönülő nemzeti, illetve egy ezzel összefüggő vernakularizációs (a saját nyelvet helyzetbe hozó) nyelvi identitást képviselni. Avgusztin Volosinnak a régióban élő szlávok nemzeti és nyelvi hovatartozásáról vallott nézetei a fenti (nyelv)politikai kontextusban értelmezhetők.

*

Volosin pályájának kezdetén a magyar kormányzat a regionális identitás erősítését és a helyi nyelvváltozatok kodifikálását tartotta kívánatosnak az északkeleti vidékeken élő szlávok körében. Sztripszky szerint a Magyarországon élő ruszinokra kétféle erő hatott: egyrészt a nagyorosz, másrészt az ukrán, s ezek közül a „muszka” irányzat veszedelmes, amely ellen védekezni kell. A szerző szerint magyar nemzeti szempontból a megoldás az lehet, hogy a ruszin paraszthoz „az ő paraszti nyelvén” kell szólani. „Minthogy pedig ez a parasztnyelv sajátságosan önálló, hungaroruthen alakká fejlődött ki, a mely az ukrainaitól távol van, de a muszkától még messzebb esik, semmi egye-

³¹ Бестерс-Дільгер Юліане: Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: *Україна. Процеси націотворення*. Київ, 2011. 352–364. о.

³² Ташкович Оксана: Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Емілія Балецького. *Studia Rusica* XXIII (2009) 249–255. о.

bet nem kell tennünk, mint e népnyelvből kivont törvények alapján egy különleges magyarországi rusznák paraszti nyelvet megállapítani. Nagyon természetes azonban, hogy a miképpen amazoktól tartalomban különbözik, helyesírása is legyen minél messzibb úgy az ukrainaitól, mint a muszkától”.³³ A helyi szláv nyelvjárássok közötti különbségeket szerinte úgy lehet feloldani, hogy a köztesnek tekintett beregi dialektust kell „ezután a paraszti irodalomban használni”.³⁴

A magyar kormányzat nem találta céljaival ellentétesnek Volosinnak a 20. század elején született nyelvтанait. Volosin ugyanis a 20. század első két évtizedében még a helyi nyelvváltozatok oktatásba való bevezetésén fáradozott.³⁵ Működésének ezen korai időszakában nem tekintette sajátjának az ukrán orientációt. Volosin egy 1908-ban megjelent írásából Magocsi³⁶ még olyan szövegrészt idéz, melyben Kárpáti Ukrajna későbbi kikiáltója és elnöke az ukrán irányzat szörnyű járványáról, radikalizmusáról ír.³⁷ A galíciái „ukránizmust” [вікпайнізм] élesen elítélő, 1909-ben publikált szavakat idéz a tudós pap tollából Nedzelszkij is.³⁸ Volosin 1906-ban kijelentette: „távol tartom magam mind az ukrán, mind az orosz irodalmi irányzattól”.³⁹

Volosin 1899-ben, 1901-ben, 1906-ban, 1913-ban, illetve 1919-ben kiadott iskolai tankönyveinek nyelvét – az MTA jóváhagyásával – a helyi nyelvjárássokra alapozta.⁴⁰ Ezt igazolja például, hogy Marina Gyula érteke-

³³ Sztripszky: *Moskophilismus...* (1913) i. m. 294. o.

³⁴ Uo. 296. o.

³⁵ Volosin ruszinból ukránba forduló orientációjáról lásd Бірчак Володимир: *Августин Волошин: его життя і діяльність: 3 нагоди 50 літних уродин і 25 літньої праці*. Ужгород, 1924. 15. o.; Чучка: *Питання літературної мови...* (1993) i. m. 32. o.; Юсип Юлія: *Августин Волошин і мовна дискусія 20-их років ХХ ст.* In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 338. o.; Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 158–159. o.; Белей Мар'яна: *До характеристики еволюції поглядів Августина Волошина як граматики і методисти мови*. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 14 (2010) 5–10. o.; Думнич Юрій: *Українізація школи на Пудкарпатській Русі пуд час Чехословацького періода*. Ужгород, 2009. 9. o.

³⁶ Магочий Павло Роберт: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород, 1994. 214. o.

³⁷ Lásd még Плішкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 30. o.

³⁸ Недзельській Евгеній: *Очеркь карпаторусской литературы*. Ужгород, 1932. 247–248. o.

³⁹ Idézi Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 159. o.

⁴⁰ Волошин Августин: *Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ*. Ungvá, 1899; *Методическая грамматика угрорусского литературного языка для народных школ. Матеріалъ II-го класса*

lése szerint Papp Antal – aki az Ungvár székhelyű munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke volt 1912-től 1924-ig – „a népies ruszin nyelvet használta a Volosin-féle első nyelvtan alapján”.⁴¹

Az először 1899-ben megjelent *Методическая грамматика* több kiadást is megért. A grammatika első kiadásain az elemzők⁴² – a nagy előd Alekszandr Duchnovics, továbbá Volosin egykori tanára, Szabó Eumén és a nyelvtan szerkesztője, Alekszandr Mitrak hatásának tulajdonított – ruszofil befolyást fedeznek fel, ám leszögezik, hogy a grammatikák tárgya egyértelműen a helyi úzus.

Volosin tollából 1907-ben *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan* címmel kisebb magyar nyelvű ruszin grammatika is megjelent.⁴³ S bár az 1920-as évektől, de főként az 1930-as esztendőkből Volosin már egyértelműen az ukrán irányzat legjelentősebb szellemi és politikai vezetői közé tartozott, Bonkáló úgy tartja őt számon, mint aki „sokat tett a rutén irodalom fejlesztéséért s a nép művelődéséért”, nyelvtanáról pedig megjegyzi, hogy az „a kárpátaljai rutén nyelv első nyelvtana, mellyel nagy szolgálatot tett a ruténül tanulni akaró magyar közönségnek”.⁴⁴ Maga Volosin saját nyelvtana kapcsán megjegyzi, hogy – bár „nem érte el a teljesen tiszta kisorosz irodalmi nyelvet, de határozott lépést tett a népi stílus felé”.⁴⁵ Büszkén tudatja azt is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia – a kor jeles szlavistája, Asbóth Oszkár javaslatára – a kisorosz nyelv első magyarországi grammatikájának értékelte, és pénzjutalommal díjazta a munkát.⁴⁶ Egykori tanítványa és 1939-ben

народной школы. Ungvár, 1901; Азбука угро-руського и церковно-славянського чтенія. Унгварь, 1906; Азбука и перва читанка для первого класа народніх школ на руском язиці, 1913; Методическая грамматика карпато-руського языка для народных школ. Для I и II классов народной школы. Ungvár, 1919. Az 1906-os abécéskönyvét az Egyesült Államokban fűzött példányokban újra kiadták az 1910-es években, nyilván a kivándoroltak számára. Az Azbuka egy 1917-ben, az R. Strassburger Publisher által 1917-ben kiadott, fűzött példányáért 60 centet kértek.

⁴¹ Marina Gyula: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős, 1977/1999. 63. o.

⁴² Мишанич Олекса – Чучка Павло (ред.): *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. 22. o.; Кляп Маріанна: *Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939)*. Ужгород, 2001.

⁴³ Volosin Ágoston: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár, 1907. Shevelov szerint ennek célja az lehetett, hogy a magyar nyelven iskolázott ruszinoknak lehetőséget teremtsen arra, hogy megismerkedjenek anyanyelvük nyelvtanával. Lásd: Шевельов: *Українська мова...* (1987) i. m. 54. o.

⁴⁴ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 59. o.

⁴⁵ Волошин: *О письменном язиці...* (1921) i. m.

⁴⁶ Uo.

a magyar kormány kárpátaljai megbízottja, Marina Gyula szerint Volosin „az Azbuka megírásával és grammatikájával a ruszin nyelv egyik megalkotójának tekinthető”.⁴⁷

Kozma Miklós, aki 1940 szeptembere és 1941 decembere között Kárpátalja kormányzói biztosa volt, *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című írásában azt írja Volosin kapcsán, hogy „egyébként tőle származik két határozottan legjobb igazi népi rutén nyelvtan”.⁴⁸ 1941-ben kiadott grammatikája előszavában Harajda is azt írja, hogy Volosin 1907-es nyelvtana „az élő népi nyelven” íródott.⁴⁹

Volosin nyelvtankönyveit elemezve Nedzelszkij megjegyzi, hogy a kötetekben nyelvjárási elemeket és „magyarizmusokat” is bőven találhatunk.⁵⁰ Sztripszkyt idézve kifejezi, hogy szerinte Volosin ezen munkái meg szerettek volna felelni a magyar nyelvpolitikai szándéknak, és a szerző el akarta különíteni a ruszinok nyelvét mind az orosz, mind az ukrán nyelvtől.⁵¹ Azt is Volosin szemére veti, hogy amikor a magyar kormányzat a latin írásrendszer bevezetését erőltette, Azbukáját latin betűs változatban is megjelentette.⁵²

Volosin nyelvi tárgyú munkái kapcsán azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy maga a szerző nem tekintette önálló népnek a helyi szlávokat, illetve nem minősítette külön nyelvnak a helyi szláv nyelvváltozatokat, csupán konstataulta azt aényt, hogy a Magyarországon és azon kívül élő kisoroszkok más-más nyelvjárást, helyesírást és nyelvtant használnak. „A mi népünk Podkarpatszka Ruszban él, és a Kárpátokon túl: Galíciában és Ukrajnában. A legtöbb ruszin Ukrajnában él, ezért népünket másként ukránnak nevezik” – írta 1926-ban.⁵³

Határozottan elkülönítette viszont Volosin a kisorosz/ruszin nyelvet a nagyorosztól. 1907-es *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanának* 1920-ban újra megjelentetett kiadásához írott előszavában a következőket olvashatjuk:

„A kárpátalji ruszin országban, (a régi Magyarország északkeleti felvidékén) Galicia keleti felében, Bukovinában és Oroszország déli részén laknak

⁴⁷ Marina: *Ruténsors...* (1977/1999) i. m. 86. o.

⁴⁸ Kozma Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja. Napló.* Szerk. Brenzovics László. Ungvár, 2009. 250–251. o.

⁴⁹ Гарайда Иван / Harajda János: *Грамматика руського языка.* Ungvár, 1941. 6. o. Lásd még: Лявинец Маріанна: Иван Гарайда. *Русинський світ*, 2008/1. 7–8. o.

⁵⁰ Недзѣльскій: *Очеркъ...* (1932) i. m. 245. o.

⁵¹ Uo. 245–246. o.

⁵² Uo. 246. o.

⁵³ Az eredeti idézet: „Наш народ жиє на Підкарпатській Русі, но и за Карпатами: в Галичині и на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ иншак звєся украинским”. Волошин А.: *Практична граматика руського языка.* Ужгород, 1926. 4. o.

a kisoroszok, kik magukat »ruszin«-oknak [русинь] nevezik, s kiknek számát a statisztika átlag összesen 25 millióra teszi.

A Podkarpatska Rusban több mint egy félmillió kisorosz lakik, kiket a statisztika a német »Ruthén« szó után, mely ismét a hasonló hangzású görög szóból vette eredetét, ruténoknak nevezett el.

A hazai kisoroszok nyelvének megtanulására mindezeideig még nem volt alkalmas gyakorlati nyelvtanunk, mert az eddig megjelent orosz nyelvtanok csak a nagyorosz irodalmi nyelv szabályait követték, s a kisorosz népnyelv sajátosságait csak alig, vagy egyáltalán nem vették figyelembe.

Pedig a kisorosz nyelv nagyon sok alaktani és mondattani tulajdonsága által eltér a nagyorosz nyelv irodalmitól [sic!].

Az orosz nyelvnek három fő nyelvjárása van u. m. *nagyorosz* (Közép-Oroszországban), *fehér-orosz* (nyugaton) és *kisorosz* (Dél-Oroszországban). [...]

A nagy-orosz irodalmi nyelv hatással volt a galíciai és kárpátalji kisoroszok nyelvére is, s különösen 1848 után csaknem általánosan a nagy-orosz irod. nyelv utánzása vált divattá, mindazonáltal a köznéppel való érintkezés érdeke csakhamar szükségessé tette a népies, tehát az eredeti kis-orosz nyelv használatát az irodalomban. Sőt újabban egyes galíciai és ukrainai kis-orosz írók a népnevelés megkönnyítése végett elvetették az etimologiai alapot – melyre pedig a kis-orosz nyelvnek, mivel ismét több tájszólásra oszlik, oly nagy szüksége van – és fonetikai vagyis a kiejtés szerinti írást vezették be, miáltal az ukrainai tájszólást irodalmi fokra emelték s ezzel nemcsak a nagy-orosz nyelvtől, hanem a kis-orosznak több tájszólásától is elváltak. Ezért az ukrainai és galíciai kis-orosz beszéd legujabb u. n. fonetikai nyelvtana nem felel meg a kárpátalji kis-oroszok nyelvének sem, mert itt a kis-oroszok alig egyötöd részben beszélnek a galíciai vagyis déli kis-orosz nyelvjárást.⁵⁴

Az első világháború éveiben Volosin már szembekerült a magyar nyelvpolitikai célokkal. 1915-ben a magyar kultuszminisztérium egy a magyar írásrendszerre alapozott latin betűs ábécét akart bevezetni a magyarországi ruszinok számára. A latin írásra való áttérés ellen leginkább az Ungvár székhelyű Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye tiltakozott, de számos ruszin értelmiségi is a kezdeményezés ellen nyilvánított véleményt.⁵⁵ A helyi szlávok érvelésükben egyrészt a cirill írás használatának régi tradícióira hivatkoztak, másrészt arra, hogy a magyar írásrendszer nem alkalmas a ruszin

⁵⁴ Volosin Ágoston: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár, 1907. III–IV. o.

⁵⁵ Кондратович Ириней: *Исторія Подкарпатскої Русі для народа*. Ужгород, 1924. 105. o.; Недзільський: *Очеркъ...* (1932) i. m. 242. o.

fonémák jelölésére. A cirillika védelmében közölt írásában Volosin rámutat, hogy a minisztérium által kínált latin ábécé elmosta volna a különbséget a *numu* ('inni') és *nimu* ('elmenni'); a *била* (nőnemű, 'volt') és *била* (nőnemű, 'fehér') stb. szavak között, hisz egyformán *piti* és *bila* alakban kelene ezeket írniuk a ruszinoknak.⁵⁶ A minisztériumi rendelet gyakorlati alkalmazását azonban a szláv értelmiség tiltakozása, a kitörő világháború, illetve a régió 1919-es Csehszlovákiához csatolása megakadályozta.

A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt régióban folytatódott a három nyelvi irányzat vetélkedése.⁵⁷ Az orosz és az ukrán orientáció több összecsapása is erre az időszakra tehető. Az első ilyen nyilvános polémiára 1921-ben került sor a kárpátaljai régióban. Igor Husznai eperjesi tanfelügyelő *Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси* [A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban] címmel megjelent 32 oldalas írásában a Generalny Statutum Podkarpatszka Rusz nyelvére vonatkozó részét értelmezve úgy véli, a cseh hatóságok nem tudják, mit is értsenek a Statutumban szereplő „népnyelv” alatt, ezért az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján.⁵⁸ Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák–lengyel kitalációnak nevezte, s az ukrán irányzatot szeparatistának értékelte. A ruszofil irányzatot a szűk territoriális érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként látta, oroszellenesnek tekintette.⁵⁹ „Kisorosz nyelvjárásból három is van, s ezen kívül egész sor kisebb nyelvjárás. Csak Podkarpatszka Ruszban három vagy akár négy nyelvjárás különíthető el. Hová jutnánk, ha mindegyik nyelvjárás az »anyanyelv« jelszó alatt arra törekedne, hogy hivatalosnak ismerjék el?” – teszi fel a költői kérdést Husznai⁶⁰ mind az ukrán, mind a ruszin irányzatot elvetve.

Volosin „О письменном язицѣ Подкарпатських русинов” [A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről] címmel Ungváron 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére.⁶¹ Egyértelműen állást foglalt az ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett, és elutasította azt az elméletet, mely szerint az ukrán (azaz kisorosz, *малоруський*) csupán a (nagy)orosz (*великорусский*) nyelv egyik

⁵⁶ Волошин: Оборона кирилики... (1937) i. m.

⁵⁷ Lásd pl. Tichý František: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha, 1938.

⁵⁸ Гусьнай: *Языковый вопрос*... (1921) i. m.

⁵⁹ Lásd Плішкова: *Русинський язык*... (2008) i. m. 39–40. o.

⁶⁰ Гусьнай: *Языковый вопрос*... (1921) i. m. 30. o.

⁶¹ Волошин: О письменном язицѣ... (1921) i. m.

dialektusa. Volosin a 19. század második felétől erőteljesen ható orosz orientációt anakronisztikus hibának tartotta, mely a nemzeti konszolidáció ellen hat.⁶²

Az orosz irányzat mögött megosztó politikai célokat feltételez Volosin. „Beoldalgott közénk a cárhű és bolsevik Oroszországból néhány fanatikus janicsár, és elkezdte veszélyes, testvérgyilkos munkáját. Az egyszerű embereket a legaljasabb demagógiával verték szét, [...] az értelmiséget pedig a nyelvi kérdéssel osztották meg” – fogalmaz vitairatában. A szeparatizmus vádját elutasítja, s az ukrán (kisorosz) nyelv önállósága mellett a Pétervári Tudományos Akadémia 1905-ben kiadott állásfoglalására⁶³ hivatkozva érvel.

Az orosz nyelv egység és a vitapartnere német analógiája kapcsán Volosin Vatroslav von Jagić⁶⁴ munkáját idézve arra hívja fel a figyelmet, hogy a német mellett több germán nyelv is létezik, például a flamand, a holland, a dán, a norvég vagy a svéd. „Ha megvizsgáljuk ezen nyelvek elkülönülésének okait az összgermántól, akkor szembe ötlük történelmi szétfejlődésük. Így kell szemlélnünk a kisorosz és nagyorosz nyelv szétválásának történelmi okait is” – mondja a szerző. „Ahogyan a négyzetből nem lehet kört csinálni, úgy azokat a népeket, melyeket kettéosztott a történelem, a legnehezebb a nyelv alapján összekovácsolni” – fogalmaz az orosz és az ukrán nép és nyelv kapcsán Volosin, megjegyezve, hogy „minden szláv nép külön nyelvet és irodalmat teremtett magának”.⁶⁵

Volosin kiemeli, hogy az irodalmi nyelvnek a nép nyelvéhez kell közelednie. A magyar reformkor írói, költői: Csokonai, Petőfi és Arany is úgy újították meg a magyar irodalmat – vallja a szerző –, hogy az egyszerű emberek nyelvét emelték irodalmi rangra. A helyi, regionális irodalmi hagyományokat Volosin egyértelműen szembeállítja a nagyorosz nyelvi irányzattal, ám a regionális nyelvi tradíciókra úgy tekint, mint amelyek a népi nyelvet tekintik alapnak, de nem különülnek el a Kárpátok túloldalán használt nyelvváltozatoktól.

Vitairatának befejezéseként Volosin összefoglalja munkája tanulságait. Megállapítja, hogy a kisorosz (azaz ukrán) nyelv önállósága tény. Az ellene folytatott küzdelmet vallási, politikai és gazdasági okokra vezeti vissza.

⁶² Ласд Плішкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 40. o.

⁶³ Az 1905-ben Péterváron *Об отмене стеснений малорусского печатного слова* [ukránul: Про скасування утисків друкованого малоруського слова, magyarul: A kisorosz nyomtatott szó korlátozásainak eltörléséről] címmel készült és a cári akadémia jóváhagyásával, de kéziratban terjedő dokumentum alapvetően Fjodor Kors és Alekszej Sahmatov munkája.

⁶⁴ Vatroslav von Jagić: Die slawischen Sprachen. In: *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen*. Berlin – Leipzig, 1908.

⁶⁵ Волошин: О письменном языке... (1921) i. m.

Leszögezi, hogy a kisorosz nyelv nem kapcsolható össze a szeparatizmussal, mert nem akadály a szláv szolidaritásnak. Kinyilvánítja, hogy a nagyorosz helyesírás nem alkalmazható a kisorosyra. Kijelenti, hogy a galíciai nyelvváltozatok polonizmusai, az ukrán moszkovita és lengyel elemei, illetve a kárpátaljai nyelvváltozatok magyarból átvett jelenségei nem változtatták meg a kisorosz nyelv népi jellegét. A nagyorosz irány szerint anakronisztikus, akadály a kulturális fejlődésnek, megnehezíti az egyházi munkát és a lelki életet, gazdasági szempontból kedvezőtlen, gátja a politikai konszolidációnak.⁶⁶

Husznai és Volosin mellett többen mások is külön könyvecskében fejtették ki álláspontjukat a nyelvi kérdés kapcsán, mint például a ruszofil Nyikolaj Zorkij⁶⁷ vagy Julij Ruszak.⁶⁸ Hasonló vitairatok még az 1930-as években is megjelentek.⁶⁹

Volosin ukrán irányvonalát igazolják az ebben az időszakban kiadott nyelvtanai is.⁷⁰ Ezek a kötetek⁷¹ – mint ahogyan például az Olekszandr Markus és Julian Révay közreműködésével kiadott tankönyvek⁷² is – az okta-

⁶⁶ Уо.

⁶⁷ Зоркій Ніколай: *Доказано ли научно существование вполне самостоятельного «украинского языка»?* Ужгород, 1924; уо: 1. Спорь о языкѣ въ Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ. 2. Какъ освѣдомляеть д-ръ Иванъ Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ. Ужгородъ, 1926.

⁶⁸ Русакъ Юлій: *Очерки культурной исторіи Подкарпатской Руси.* Ужгородъ, 1927.

⁶⁹ Lásd például: *За рідне слово: полеміка з русофілами.* Мукачево, 1937.

⁷⁰ Lásd Volosin ebben a korszakban született nyelvi tankönyveit, például: *Методическа граматика карпато-рускогo языка для народныхъ школъ.* Ужгородъ, 1919; *Азбука карпато-рускогo и церковно-славянскогo чтенія.* Ужгород, 1921; *Читанка для II классы народныхъ школ.* Ужгород, 1921; *Мала читанка для II и III классы народныхъ школ.* Ужгород, 1925; *Практична граматика руського языка.* Ужгород, 1926; *Практична граматика руського языка для народныхъ, горожанскихъ и середнихъ школ. Часть II. Складаня (Синтаксисъ).* Ужгород, 1927; *Практична граматика руського языка, 2-е вид.* Ужгород, 1928; *Методична граматика руського языка для низшихъ клас народныхъ школ.* Ужгород, 1930; *Читанка для IV и V школьныхъ роков народныхъ школ. Часть II.* Ужгород, 1932; *Читанка для VI–VIII школьныхъ роков народныхъ школ. Часть III.* Ужгород, 1932.

⁷¹ Elemzésükről lásd: Недзільській: *Очеркъ...* (1932) i. m. 246–247. o.; Маляр Любов: *Українська література на сторінкахъ шкільнихъ підручниківъ А. Волошина та О. Маркуша.* *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія, філологія* 18 (2008) 30–35. o.

⁷² Lásd például: Маркуш Олександр: *Зорниця: перша книжочка до читаня для руськихъ дітей.* Ужгород, 1925; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Друга читанка для 2 поступного річника народныхъ школ.* Прага, 1937; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Живе слово: читанка для 5–6 шкільного року народныхъ школ.* Прага, 1931; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Отчина:*

tás ukrán irányvonalát erősítették,⁷³ mint ahogyan a Bircsak szerkesztésében kiadott iskolai irodalmi szöveggyűjtemények,⁷⁴ melyek elsősorban ukránul publikáló szépírók műveit tartalmazták. A korábban is több változatban megjelent *Методична грамматика* 1923-ban kiadott legújabb verziója kapcsán Bircsak kiemeli, hogy a korábbi nyelvtanírók egybegyűrték az egyházi szláv, a nagyorosz és a ruszin nyelvet, s egy mesterséges, nem létező nyelv grammatikáját alkották meg. Ezzel szemben „Avgusztin Volosin tiszta vizekre evez, elkülönítve a ruszin nyelvet [руську мову] az orosztól és egyházi szlávtól mind fonetikai és morfológiai, mind szintaktikai téren”.⁷⁵

Bircsak⁷⁶ és Belej⁷⁷ ennek a számos változatban kiadott nyelvtannak és szerzőjének nyelvi evolúcióját a kötet címének változásaival is szemlélteti. Belej – Bircsakra utalva – bemutatja, hogyan alakult annak a nyelvnek a megnevezése a grammatikának a címében, melyről a munka szól. 1899-ben a *карпато-руського*, 1901-ben az *угро-руського*, majd több kiadásban ismét a *карпато-руського* szerepel a nyelvtan címlapján, ám az 1923-as kiadás borítóján már a *карпато-руського* változat jelenik meg, melynek helyesírása egyértelmű közelítés az ukrán ortográfiai norma felé.⁷⁸ Volosin korábbi nyelvtanainak átdolgozott, „ukránosított” grammatikáiról azonban Shevelov megjegyzi, hogy egyik sem felelt meg a korabeli galíciai ukrán irodalmi nyelv normáinak, melyeket szerinte a politikai és nyelvi nézeteit megváltoztató pap-tudós-politikus soha nem tudott igazán elsajátítani.⁷⁹

A Trianon előtt helyi nyelvi irányultságú tankönyveket szerkesztő, majd a világháborút követően fokozatosan egyre inkább az ukrán orientáció vezéralakjává váló Volosin nyelvi pálfordulása⁸⁰ kapcsán Nedzelszkij felveti: ha

читанка для 3–4 шкільного року народних шкіл. Прага, 1931; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Світло: читанка для 7–8 шкільного року народних шкіл*. Прага, 1932.

⁷³ Erről lásd pl.: Магочій: *Формування національної самосвідомості...* (1994) i. m. 88. o.

⁷⁴ Lásd pl. Бирчак Володимир: *Руська читанка для I. клясы гімназійноѣ и горожанських школь*. Прага, 1922.

⁷⁵ Бірчак: *Августин Волошин...* (1924) i. m. 17. o.

⁷⁶ Уо.

⁷⁷ Белей: *До характеристики еволюції поглядів...* (2010) i. m.

⁷⁸ Ehhez azt is hozzáfűzhetjük, hogy az először 1907-ben magyar nyelven megjelent Volosin-féle nyelvtan címében ez szerepel: *kisorosz (rutén)*.

⁷⁹ Шевельов: *Українська мова...* (1987) i. m. 252. o.

⁸⁰ A Volosin-nyelvtanok nyelvi irányultságának módosulását Belej és Dumnic is kiemeli. Lád: Белей: *До характеристики еволюції поглядів...* (2010) i. m.; Думнич: *Українізація школи...* (2009) i. m. 9. o. A Panykevics és Volosin féle grammatikák kodifikálta nyelvi norma fokozatos, de rövid idő alatt bekövetkezett

ekkora változásokon ment át az iskolai nyelvtanok szerkesztője, más tárgyak tankönyveinek mintaadója, akkor természetes, hogy nemcsak a tanulók, de a tankönyvszerzők sem lehettek képesek követni, „merről fog fújni a szél”; s nem csupán az új grammatikák nyelvi iránya terén, hanem még a régebbiek újabb kiadásai kapcsán sem.⁸¹

Az ukrán nyelvi irány terjedését segítette Podkarpatszka Ruszban a cseh akadémia bizottságának a régió irodalmi nyelvének tárgyában kiadott állásfoglalása is.⁸² Amikor ugyanis a regionális csehszlovák hatóságok szembe kerültek azzal a kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen a Generalny Statutumban meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet az oktatásban és a közigazgatásban használni kell Podkarpatszka Rusz területén, 1919. november 15-én levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához. A levélre 1919. december 20-án válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter. A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének („*Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus*”) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A második bekezdés egyértelműen emellett foglal állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna. Emellett fölösleges is, s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. A harmadik pont a régió nyelvváltozatait kétségkívül a „*maloruské*” (azaz kisorosz) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet („*haličskou ukrajinštinu*”). A galíciai irodalmi nyelvváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galiciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus alkalmazandó Kárpátalján.⁸³ A prágai szakmai testület véleke-

változása kapcsán Dumniccs megjegyzi: „Az ilyen tankönyvek miatt a tanároknak minden évben új grammatikát kell tanítaniuk, ami pedagógiai abszurd. Ezért nem csoda, hogy az iskolából »nyelvi invalidus« tanulók kerülnek ki, mert nem ismernek egyetlen irodalmi nyelvet és helyesírást sem”. Lásd *uo.*

⁸¹ Недзѣльскій: Очеркъ... (1932) i. m. 246–247. o.

⁸² Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 267. o.

⁸³ Шевельов: *Українська мова...* (1987) i. m. 249. o.; Пушкаш Андрей: *Цивілізація или варварство: Закарпаття 1918–1945.* Москва, 2006. 92. o.

dése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei.⁸⁴

Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy célszerű volna szakmai szempontból tanulmányozni a helyi irodalmi nyelvváltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Volosin grammatikája volt.⁸⁵

A vidék szláv lakosságának körében jelentős befolyással bíró görög katolikus egyház kezdetben a ruszin irányt támogatta, majd – nem kis részben Volosin hatására – a görög katolikus papok nagy része az ukrán irányzat mellé állt. Az ortodox (pravoszláv) egyház az orosz irodalmi nyelvként való használatát tartotta célszerűnek.

*

A politikai életben a ruszofil és ruszin irányzatot Andrej Bródy, az ukránt Avgusztin Volosin neve fémjelezte. Amikor az első autonóm kormány élére Bródyt nevezték ki, a ruszin nép önállóságának eszméje, s ugyanakkor az orosz irodalmi nyelv bevezetésének gondolata kapott nagyobb támogatást; bár a Ruszin Nemzeti Tanács 1938 októberében Kárpátalja-szerte kifüggesztett kiáltványában az szerepelt, hogy a „nép nyelve” legyen a hivatalos nyelv.⁸⁶ Ám Bródy kormányát nagyon hamar felváltotta Volosin kabinetje. Volosin

⁸⁴ Lásd: Марочій: *Формування національної самосвідомості...* (1994) i. m. 86. o.; Пушкаш: *Цивілізація или варварство...* (2006) i. m. 93–94. o.; Думнич: *Українізація школи...* (2009) i. m. 7. o.; Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944.* Ungvár, 2010. 30–31. o.

⁸⁵ A cseh akadémia állásfoglalását eredetiben (cseh nyelven) idézi Мозер Міхаель: *Шляхи українізації: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови.* In: *In memoriam István Udvari (1950–2005).* Nyíregyháza, 2011. 248. o.

⁸⁶ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta – Dunaszerdahely, 2002. 291. o.

pedig egyértelműen az ukrán irányt tekintette a helyes útnak. Kormányzása idején jelentős lépéseket tett a Prágától való függetlenség növelése, az ukrán nyelvnek a régióban történő megszilárdítása irányába. A nemzetközi politika eseményei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig a Volosin-kabinet – az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény 8. §-ára utalva – az ukránt (kisoroszt) vezeti be az autonóm régió államnyelveként.⁸⁷

Podkarpatszka Rusz önállósodási törekvéseinek a keretében 1938. november 25-én adta ki a régió oktatási minisztereként Volosin az oktatás nyelvről szóló rendeletét. A dokumentum 1. §-ában – érdekes módon – az 1868. évi XXXVIII. tc. 58. §-ára hivatkozik, mely kimondja: „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.”⁸⁸ A 2. § „a ruszin (tehát kisorosz)” lakosság számára az ukrán nyelv irodalmi változatát teszi meg kötelezően az oktatás nyelvévé.⁸⁹ A 3. § 40 iskolaköteles gyermek szüleinek írásos kérelme alapján lehetővé teszi a nagyorosz nyelven folyó oktatást. Az 5. § lényeges kodifikációs lépésnek tekinthető. Ez ugyanis meghatározza, hogy mit kell érteni a tannyelvként használandó „ukrán irodalmi nyelv”, illetve „orosz irodalmi nyelv” alatt. Az iskolai tannyelvként használt normatív nyelvváltozaton „az irodalomban általánosan használt helyesírású”, valamint a rendeletet kiadó minisztérium által jóváhagyott változat értendő.⁹⁰

1939. január 1-jétől a Volosin kormánya újabb lépést tesz az önállóvá válás felé: hivatalosan is engedélyezi a *Kárpáti Ukrajna* megnevezés használatát a *Podkarpatszka Rusz* mellett. Az 1939. március 15-i szojm elfogadja

⁸⁷ Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 294. o.; *Kárpátalja 1919–2009...* (2010) i. m.; *Закарпаття 1919–2009 років...* (2010) i. m.

⁸⁸ Az 1868:XXXVIII. tc.-re való hivatkozás azért figyelemre méltó, mert azt az elfogadása idején az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság országgyűlése fogadta el, a magyar törvények hatálya azonban 1919-től nem terjedt ki az 1938 novemberében még Csehszlovákiához tartozó, ám éppen az önállósodás útján járó Podkarpatszka Rusz területére.

⁸⁹ „В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі.”

⁹⁰ Eredetiben: „Під мовою навчання у школах (українських-малоруських) зглядно великоруських треба розуміти літературну мову українську (малоруську), зглядно літературну мову великоруську з правописом у літературі загально вживаним і Міністерством Культу, Шкіл і Народної Освіти одобреним.” Az államnyelvről szóló rendeletet és ezt a dokumentumot egy napon fogadták el és tették közzé.

az Alkotmányt, mely kodifikálja a szuverén állam kikiáltását (1. §), melynek államnyelve az ukrán (4. §).⁹¹

A régió Magyarországhoz való visszacsatolását követően Volosin már nem tartózkodik szülőföldjén. Ekkor a magyar kormány célja – geopolitikai okokból⁹² – a kis ruszin nemzet önállóságának megteremtése volt. Ebben kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek a célnak alárendelve készült az új ruszin grammatika is, melyet a nyelvi sztenderdizáció és kodifikáció alapjának szántak.⁹³

⁹¹ Az eredeti szöveg szerint: „§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.”

⁹² Kozma Miklós *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyoroszt, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse”. A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelöli ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket: „Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetsszerűleg változásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyoroszt és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejlesztve tényező maradjon. Mihelyt ukrán vagy nagyoroszt, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetköztetné.” A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallja a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millió felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyoroszt irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika.” Kozma: *A visszacsatolt Kárpátalja* (2009) i. m. 248–254. o.

⁹³ Sztenderdizáció: az a folyamat, melynek során egy nyelvet valamilyen módon kodifikálnak, azaz kialakítják (kialakul) annak sztenderd (irodalmi) nyelvváltozata.

1940 nyarán Ungváron jelent meg a *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*⁹⁴ [Magyarország nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] című kiadvány. Perényi Zsigmond báró kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is”.⁹⁵ Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegették a kiadványt).⁹⁶ Ebben kitért a helyi ruszin „népnyelv” jogaira, kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést.

A ruszin irodalmi nyelv kodifikálásában jelentős lépés volt az 1941-ben kiadott Harajda-féle nyelvtan is.⁹⁷ A kötethez írott bevezetőjében a szerző megjegyzi, hogy célja olyan grammatika összeállítása, amely a közös nyelvjárási formákra építve kíván a nép számára a lehető leginkább érthető nyelvváltozatot kodifikálni, s egyúttal mintaadóvá válni a könyvkiadás számára. Az előszóból azt is megtudhatjuk, hogy a szerző által kodifikálni kívánt nyelvváltozat valamiféle kompromisszum a helyi nyelvi változatok között. Fő szerkesztési elve az etimologikus, és csupán a végződésekben követi a beszélt nyelvet. Ugyanakkor az élő beszélt nyelvet tekinti mintájának,

Kodifikáció: az a folyamat, melynek során a nyelv elemei közül kiválasztásra kerülnek a nyelvtanból, a szókészletből azok a változatok, amelyek ezt a nyelvváltozatot együttesen jellemzik. A kodifikáció eredményeit rendszerint nyelvtanok (grammatikák) és szótárak, helyesírási szabályzatok foglalják össze. Lásd Peter Trudgill: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997, 23–24., 128. o.

⁹⁴ *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*. Ungvár, 1940.

⁹⁵ A levelet idézi Marina: *Ruténsors...* (1977/1999) i. m. 144. o.

⁹⁶ Olyannyira, hogy maga Marina is így említi az Amerikai Egyesült Államokban készült emlékirataiban: „Marina-féle Grammatika”. Lásd: uo. 143. o.

⁹⁷ Гарайда / Harajda: *Грамматика руського языка* (1941) i. m. A nyelvtan reprint változatát Iván Petróczy szerkesztésében és előszavával, a Kárpátalja politikai életében jelentős szerepet betöltő Ivan Baloga támogatásával ötezer példányban újra kiadták 2009-ben Ungváron. A grammatika részletes elemzését lásd: Дзензелівський Йосип: І. А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 142–156. o.; уб: Гарайда як філолог. *Acta Hungarica* 1996/1997, VII/VIII. 144–167. o.

melyen a helyiek érintkeznek egymással. Megjegyzi továbbá, hogy senki sem gátolja abban a helyi ruszin értelmiséget, hogy más szláv nyelveket sajátítson el, de a saját anyanyelvének megtanulását sem tilthatja meg senki.

A „Нова Недѣля” [Új Vasárnap] című lap 1941. július 6-i számából arról értesülhetünk, hogy Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság tanügyi biztosa értékelt az újonnan kiadott ruszin nyelvtant. Marina álláspontja szerint a grammatika – eltekintve kisebb-nagyobb hiányosságaitól, melyeket az újabb kiadásokban ki kell javítani – Volosin 1907-ben kiadott nyelvtanán alapul, ám helyenként meghaladja azt.⁹⁸

A 20. század első felének nyelvi viszonyait a régióban Shevelov a következőképpen jellemzi: „A nyelvi káosz, kétségkívül, létezett, de ennek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. A három nyelvi csoport – ruszinok, ukránok és oroszok – valójában nem állt olyan messze egymástól, mint ahogyan a polemikus írásokból tűnhet. Tiszta ukrán irodalmi nyelven nem adtak ki szinte semmit, irodalmi orosz nyelven alig valamit, főként a nem helyi származású szerzők műveit. Gyakorlatilag minden kiadvány tartalmazott helyi nyelvjárási elemeket, a különbség közöttük csupán ezek arányában volt. Ebben a tekintetben a »ruszin nyelv« hagyományos változatának eltűnése nem attól függött, hogy elvetették ezt a változatot, hanem attól, hogy a különböző szövegekben más-más nyelvvel szintetizálódott. Ez volt a valódi – vagy ukrán, vagy orosz – irodalmi nyelvhez vezető kárpátaljai út.”⁹⁹ Ezen az úton Volosin nyelvi vonatkozású munkái máig állandó hivatkozási pontot jelentenek, fontos kilométerkövek.

A mai Kárpátalja területén évszázadok óta abszolút többséget alkotó, eredetileg a Kárpátok északkeleti oldaláról származó keleti szláv népcsoport nyelvének és nemzeti identitásának kérdése máig politikai, történeti és nyelvészeti polémiák tárgya. A vidék kapcsán egész egyszerűen megkerülhetetlen a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése.¹⁰⁰

⁹⁸ Lásd Капраль Михаил: *Русинський дайджест 1939–1944*. III/1. Кроника. Тексты з ужгородських новинок „Нова Недѣля” и „Карпатска Недѣля” 1939–1941 гг. Nyíregyháza, 2010. 210. o.

⁹⁹ Az idézet forrása angolul: Shevelov, George Y. *The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941)*. *Harvard Ukrainian Studies* XI. 207. o.; ukránul: Шевельов: *Українська мова...*, 260. o.

¹⁰⁰ Lásd pl. Чучка Павло: Русинська мова. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. 526–527. o.; Jennifer Dickinson: Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201 (2010) 53–78. o.; Taras Kuzio: The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII (2005) 1–15. o.; Hugo Lane: Rusyns

A ruszinokkal kapcsolatos mai hivatalos ukrainai akadémiai kánon kialakulásában szerepe volt Volosin munkásságának is. A mai Ukrajna hivatalos álláspontja szerint a ruszinok az ukrán nemzet egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása. Az akadémiai kánon szerint a ruszinok az ukránság részét képezik. Vannak olyan kutatók, akik a modern ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indíttatásúnak,¹⁰¹ törekvéseiket Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak,¹⁰² a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik.¹⁰³ Mások egyszerűen úgy vélik, a ruszin identitásnak sem etnikai, sem néprajzi, sem nyelvi alapja nincs.¹⁰⁴ Olyan állásponttal is találkozhatunk, mely a ruszin mozgalom mögött az egykori szovjet

and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29 (2001) 689–696. o.; Paul Robert Magocsi: *The Rusyns of Transcarpathia. Minorities in Central and Eastern Europe*. London, 1993; Jiří Nekvapil: On the relationship between small and large Slavic languages. *International Journal of the Sociology of Language* 183 (2007) 141–160. o.; Мельник Світлана – Черничко Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, 2010. 100–103. o.; Савойська Світлана: *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ, 2011. stb.

¹⁰¹ Pl. Панчук Май: Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (1995/6) 116–123. o.; Майборода Олександр: *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ, 1999; Мишанич Олекса: *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ, 1999; Балега Юрій: *Політичне русинство і будівництво української держави*. Ужгород, 2003; уб: *Політичне русинство, або Феңцико-Бродієвські привиди на Закарпатті*. Ужгород, 2010; Мушинка Микола: Політичне русинство на сучасному етапі. *Персонал* 1 (2010) 101–109. o.; Піпаш Володимир: Політичний підтекст русинського питання. *Регіоналістика* 1 (2011) 36–38. o. stb.

¹⁰² Pl. Zan Mihajlo: Etnikai folyamatok Kárpátalján. In: *Kárpátalja 1919–2009...* (2010) i. m. 441–448. o.; Zan Михайло: Етнічні процеси на Закарпатті. In: *Закарпаття 1919–2009 років...* (2010) i. m. 504–513. o.; Шевчук Галина – Трач Надія: Мовна політика після помаранчевої революції. *Матістеріум* 37 (2009) 101. o.; Піпаш Володимир: Політичний підтекст „русинського питання” на Закарпатті. *Закарпаття онлайн* 2012. február 2. <http://zakarpattia.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-rytannia-na-Zakarpatti> stb.

¹⁰³ Pl. Євтух Володимир – Трощинський Володимир – Галушко Кирило: *Етносоціологія: терміни та поняття*. Київ, 2003. 92. o.; Марчук Наталія: Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5 (2011) 129–136. o.

¹⁰⁴ Pl. Майборода Олександр та ін.: *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, 2008; Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m.; Марчук: Історичні умови... (2011) i. m. stb.

KGB-t látja,¹⁰⁵ illetve az Egyesült Államok, Oroszország, Magyarország és Szlovákia összeesküvő politikáját fedezi fel.¹⁰⁶ Akadnak olyan elemzők is, akik „a ruszin nacionalizmus visszatéréseként” mutatják be az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének időszakát,¹⁰⁷ továbbá a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként,¹⁰⁸ potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást.¹⁰⁹ Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait az ukrán nyelv délnyugati nyelvjárási régiója kárpátaljai nyelvjárási csoportjának tekinti.¹¹⁰

A régió többségét alkotó lakosság nyelvi hovatartozása kapcsán máig tartó polémiát a laikusok nagy része meglepetéssel szemléli. Sokan a nyelvészek közül sem értik, hogyan lehetséges az, hogy egyesek nem hajlandók tudomásul venni a ruszin nyelv kapcsán megfogalmazott érveiket. A nyelv és a nyelvváltozat nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történeti kifejezés is egyben. Ha a *nyelv vagy nyelvjárás?* kérdésben konfliktus merül fel, „nyelvészeti alapon az ilyesfajta konfliktusokat soha nem lehet megoldani.”¹¹¹ „A »nyelv vagy nyelvjárás« kérdést társadalmi-politikai (azaz nem nyelvszerkezeti) alapon szokás eldönteni.”¹¹² A *nyelv versus nyelvjárás* témakörben tehát a politika megkerülhetetlen.¹¹³ Mindez arra mutat rá,

¹⁰⁵ Pl. Балага: *Політичне русинство...* (2010) i. m. 136. o.; Піпаш: *Політичний підтекст...* (2012) i. m.

¹⁰⁶ Pl. Балага: *Політичне русинство...* (2003) i. m. 139. o.; Савойська: *Мовно-політичний сепаратизм...* (2011) i. m. 289. o.; Піпаш: *Політичний підтекст...* (2012) i. m.

¹⁰⁷ Smith, Raymond A.: *Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. Harvard Ukrainian Studies Vol. XXI (Number 1–2/1997) 141–160. o.*

¹⁰⁸ Майборода: *Політичне русинство...* (1999) i. m.

¹⁰⁹ Панчук: *Політичне русинство...* (1995) i. m.; Нагорна Лариса: *Регіональна ідентичність...* (2008) i. m. 310. o.; уб: *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ, 2011. 230. o.*; Савойська: *Мовно-політичний сепаратизм...* (2011) i. m. 285–300. o.

¹¹⁰ Lásd pl. Чучка: *Русинська мова* (2000) i. m.; Німчук Василь: *Закарпатський говір. In: Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2000. 174–176. o.*; Кочиш Михайл: *О русинском как литературном языке. In: In memoriam István Udvari (1950–2005). Nyíregyháza, 2011. 189. o.*; Савойська: *Мовно-політичний сепаратизм...* (2011) i. m. 285–286. o. stb.

¹¹¹ Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája. Budapest, Osiris, 1998. 40. o.*

¹¹² Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2004. 129. o.*

¹¹³ Erről bővebben lásd: Einar Haugen: *Dialect, Language, Nation. American Anthropologist 68, 1966/4. 922–935. o.*; Heinz Kloss: *Abstand languages and Ausbau languages. Anthropological Linguistics 1967/9. 29–41. o.*; Stephen Barbour: *National*

hogy a ruszinok nemzeti közösségként való elismerése és az önálló ruszin nyelv kérdése nem nyelvtudományi és nem is jogi, hanem politikai és kulturális kérdés. Nincsenek ugyanis nyelvtudományi kritériumok annak eldöntésére, mi nyelv és mi nyelvjárás, nem lehet tehát nyelvészeti szempontból megerősíteni vagy megcáfolni sem azt az állítást, hogy a ruszin az ukrán nyelvjárásai közé tartozik, sem pedig azt, hogy az ukrántól független önálló nyelv. A Kárpátalján használatos keleti szláv nyelvváltozatok hovatarozása kapcsán kialakult viták (nyelv)politikai vonatkozása tehát a fentiek alapján egyértelmű. Pont úgy, mint ahogyan politikai és kulturális kérdés volt alig valamivel több, mint százötven esztendővel ezelőtt az, hogy az ukrán nyelv valóban önálló nyelv-e, vagy csupán az orosz egyik nagy nyelvjárása.

A kötet szerzői

B. STENGE CSABA

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára
(Tatabánya, Magyarország)

BOGIV, OLEKSZANDR (Олександр Богів)

Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár, Ukrajna)

DĄBROWSKI, DARIUSZ

Történész (Wrocław, Lengyelország)

CICHORACKI, PIOTR

Wrocław-i Egyetem (Wrocław, Lengyelország)

CSERNICSKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Hodinka Antal Intézet (Beregszász, Ukrajna)

FEDINEC CSILLA

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató
Intézete, MTA Bolyai János kutatási ösztöndíjas
(Budapest, Magyarország)

GRAD, CORNEL

Vasile Goldiș Nyugati Egyetem (Arad, Románia)

JANEK ISTVÁN

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi
Intézete (Budapest, Magyarország)

MOSER, MICHAEL

Bécsi Egyetem (Bécs, Ausztria);
Müncheni Ukrán Szabadegyetem (München, Németország);
Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Piliscsaba, Magyarország)

OFICINSZKIJ, ROMAN (Роман Офіцинський)

Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár, Ukrajna)

PAHIRJA, OLEKSZANDR (Олександр Пагіря)

„Terrorterület” Totalitárius Rendszerek Emlékmúzeuma
(Lemberg, Ukrajna)

PASTOR, PETER

Montclair State University (Montclair, New Jersey, USA)

PEKÁR, MARTIN

Pavol Jozef Šafárik Egyetem (Kassa, Szlovákia)

RYCHLÍK, JAN

Károly Egyetem (Prága, Csehország)

SCHVARC, MICHAL

Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
(Pozsony, Szlovákia)

ŠVORC, PETER

Eperjesi Egyetem (Eperjes, Szlovákia)

TRAȘCĂ, OTTMAR

Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete
(Kolozsvár, Románia)

VASAS GÉZA

Történész (Budapest, Magyarország)

ZEIDLER MIKLÓS

Eötvös Loránd Tudományegyetem; MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézete
(Budapest, Magyarország)

Kiadta a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony, 2014. Első kiadás. Oldalszám 380.
Felelős kiadó Szigeti László. Korrektor Szerbhorváth György. Borítóterv Hrapka Tibor.
Nyomdai előkészítés Kalonda Bt. Nyomta az Expresprint Kft., Partizánske.

Vydal Kalligram, spol. s r. o., Bratislava 2014. Prvé vydanie. Počet strán 380. Vydavateľ
László Szigeti. Jazyková korektúra György Szerbhorváth. Návrh obálky Tibor Hrapka.
Grafická úprava Kalonda Bt. Vytlačil Expresprint, spol. s r. o., Partizánske.